

Др Гордана Миловановић, доцент *

ТРАНЗИЦИЈА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКИХ ПРИВРЕДА

- проблеми, искуства, перспективе -

Дефинисање појма

Под транзицијом се у ужем смислу подразумева прелазак са планског привредног система на тржишни, а у ширем смислу - систем глобалне реконструкције друштвено-економских односа, промена начина мишљења и делања.

Иако је тежња за променама, због несавршености привредног система на Истоку Европе, била стална преокупација социјалистичких друштава, владе и народи у постсоцијалистичким земљама су транзицију дочекали неспремно. Процес транзиције се одвијао у условима редефинисања интереса великих сила у Европи и на Балкану. Циљеви транзиције су били бројни и конфликтни, а сви трошкови су се концентрисали у кратком временском периоду.

Проблеми у земљама које се налазе у прелазној фази са планског на тржишни систем привређивања су вишедимензионални, и због тога је сплет мера које треба предузети сложен, а приказивање равнотеже, спољне и унутрашње, као и инструмената помоћу којих се постиже, могуће у вишедимензионалном геометријском простору.

Транзициона парадигма

Модел транзиције није настао аутохтоно у Источној Европи, већ је некритички преузет од западних теоретичара. Процес транзиције се одвијао у духу неолиберализма, у складу са неокласичном парадигмом која је теоријски конзистентна, али практично никада није примењена ни у једној развијеној западној земљи. При-

* Економски факултет, Крагујевац

хватање неокласичног модела за успостављање макроекономске равнотеже у постсоцијалистичким земљама је подстицано и од стране међународних финансијских институција. У основи неокласичне теорије макроекономског прилагођавања је низ недефинисаних постулата који се у развијеним земљама подразумевају, али не и у источноевропским средњоевропским земљама чије привреде нису више планске, али нису у потпуности ни тржишне.

У постсоцијалистичким земљама је учињен покушај да се дивовски посао стабилизације, приватизације и реконструкције привреде заврши у кратком року. На брзини се инсистирало да би се обезбедила нереверзибилност процеса транзиције. Последица оваквих настојања је драматичан пад производње, дезинвестирање, колапс међусобне трговине. Склоп међународних институција у Источној Европи није био довољан да контролише поремећаје основних пропорција и односа и да спречи разорно дејство кризе.

Почетак транзиције

У појединим земљама у транзицији, као нпр. у Пољској, комбинована је стабилизациона политика са либерализацијом и дерегулацијом, док је у другим земљама, које су имале изражену макроекономску нестабилност, као у Русији, на пример, било проблема за спровођењем кохерентне стабилизационе политике у току реформи.

Инсистирање на либерализацији цена на почетку транзиционог процеса у условима монополске и олигополске структуре привредних система на Истоку закономерно је довело до експлозије цена и хиперинфлације. Глобални план за прераспodelу дохотка путем хиперинфлације и стварање нове средње класе која би требало да спроведе промене народи на Истоку Европе су доживели као судбину.

Иницијални услови за реформу

Степен економске централизације

	Низак	Висок
Мала	Мађарска	*
Унутрашња и спољна	*	Чехословачка
неравнотежа	Југославија Пољска	* *
Знатна	* *	СССР Бугарска

Извор: Vittorio Corobo, Fabrizio Coricelli, Jan Bossak, (ed.), *Reforming Central and Eastern European Economies*, A World Bank Symposium, The World Bank, Washington, 1991.

Изгледа да је процес транзиције у средњоевропским земљама прошао критичну тачку после које нема повратка (Economic Transformation: The Task Still Ahead, Per Jacobson Foundation A Symposium, Jan Svejnar, Oleh Havrylyshyn Sergei K. Dubinin, Washington, October 8, 1995), али се то не може тврдити за све земље које се формирају на територији бившег СССР-а.

Трансформација привредних система у 25 земаља источне Европе и бившег СССР са планског на тржишни систем, релативно успешна макроекономска стабилизација, „отварање привреде”, укључивање у светске трговинске токове и преоријентација трговине са Истока на Запад, отварање великог броја малих и средњих предузећа, значајно смањење државних субвенција неефикасним предузећима и стварање законодавне основе и тржишних институција у појединим земљама - води до креирања и функционисања тржишта рада, капитала и робе.

Транзициона рецесија

Транзициона рецесија је била знатно већег интензитета од очекиваног и дуже је трајала. Пад производње у источноевропским земљама је био драматичан, дошло је до дезинвестирања, домаћа акумулација је била еродирана хиперинфлацијом, пољуљано је поверење у банкарске институције, страни инвеститори су остали уздржани због неповерења у брз опоравак привреде у постсоцијалистичким земљама и сумње у будући привредни раст.

Страх од транзиције и отпори транзицији били су велики, што је и разумљиво, будући да се сваки оформљени систем и организациона структура опире променама због ендогених процеса који у њима настају. Цена брзе трансформације привредног система је била висока, а социјални трошкови таквог прилагођавања енормни.

Одлагање радикалне реконструкције производних капацитета, затварања неефикасних предузећа, отпуштање вишка радника, недостатак средстава за модернизацију производње и нове инвестиције, велика незапосленост, сиромаштво широких друштвених слојева - успоравају процес транзиције, заоштравају социјалне сукобе и негативно се одражавају на опоравак производње и повећање извоза. Нагла либерализација увоза у условима кад су лимитиране могућности извозног пласмана може да погорша транзициону депресију.

Макроекономски проблеми земаља у транзицији, после 5 година реформских напора, разликују се од оних у иницијалној фази трансформације. Основни проблем није хиперинфлација, већ незапосленост. Еуфоричне оцене о брзој транзицији и изградњи новог друштва, економски ефикаснијег и демократичнијег, заменио је

песимизам. Завладао је неред, лажни сјај и лицемерје „перестројке”, који су довели до моралне деградације демократизације.

Као што није било разлога за еуфорију, нема разлога ни за песимизам. Подаци Економске комисије УН за Европу показују да су средњоевропске и источноевропске земље после тзв. транзиционе рецесије ушле у зону позитивног раста друштвеног производа, да је драстично смањена стопа инфлације, а стопа незапослености стабилизована на нивоу испод 15%. У основи позитивних економских кретања и побољшања укупних економских перформанси су убрзано реструктурисање привреде, приватизација, изградња тржишне инфраструктуре и јачање спољнотрговинских веза са ЕУ.

Транзиција у Источној Европи и ЕУ

Стварање Средњоевропске зоне слободне трговине (Central European Free Trade Area - CEFTA) реакција је на односе земаља у транзицији са Европском унијом (ЕУ) и одговор на спору интеграцију земаља у транзицији у ЕУ. (Andras Inotai and Magdolna Sass, Economic Integration of Vishegrad Countries, Eastern European Economics, november-december, 1994.)

Поједини произвођачи, па и читаве индустријске гране, захтевају финансијску подршку за време транзиционе фазе, али та подршка треба да се заснива на научној анализи дугорочне конкурентности. Без такве анализе, индустријска политика у земљама у транзицији може једноставно да буде детерминисана специфичним интересима појединих група које желе да очувају привилеговане позиције у постојећем систему.

Велике могућности за инвестирање на Истоку, нова тржишта за западне производе, нормализација токова примарних производа, пре свега енергија од Истока ка Западу, неки су од канала кроз које процес транзиције у постсоцијалистичким земљама може да утиче на развијене западне земље.

Владе западних земаља нису пружиле адекватну финансијску помоћ владама земаља у транзицији за реконструкцију привреде, изостали су кредити Светске банке за структурно прилагођавање. Финансијска подршка ММФ је била на нивоу решавања краткорочних платнобилансних проблема. Због економске блокаде, Југославија није била у позицији да искористи олакшицу за трансформацију која је уведена априла 1993. са циљем да се помогне решавању проблема са којима се суочавају Русија и остале земље у транзицији.

У ЕУ је превладало опредељење за пружање помоћи средњоевропским и источноевропским земљама кроз постепену либерализацију трговине. Европске земље у транзицији су са дна хије-

рархијске лествице спољнотрговинских приоритета ЕУ доспеле на сам врх. Извоз из земаља Источне Европе у западноевропске земље 1990-тих година је био врло динамичан (забележен је пораст 24-25%) између осталог и због макроекономске стабилизације и ограничења унутрашње тражње, али свакако и због промене спољнотрговинске политике ЕУ према средњоевропским земљама у транзицији.

Због специфичне робне структуре извоза земаља у транзицији, која се састоји од осетљивих производа и неконкурентних индустријских производа, неће бити спекуларног повећања извоза на тржиште ЕУ у кратком року. У Западној Европи, годинама одвојеној од свог природног, источног тржишта, на Источну Европу се гледа као на тржиште за пласман вишка производа, трансфер застареле технологије и извор сировина и енергије.

Ликвидација СЕВ

Ликвидација СЕВ-а донела је три групе проблема бившим чланицама.

Прво, дошло је до прекида трговинских односа и до пада трговине између земаља чланица бившег СЕВ-а. Валутна неконвертибилност и одсуство тржишног система, финансијског тржишта додатно су компликовали трговину и плаћање.

Друго, нагли прелаз на систем обрачуна по светским ценама и у конвертибилној валути довео је до погоршања односа размене за источноевропске земље, будући да је дошло до наглог скока цене енергије.

Треће, спознаја да постизање пуне валутне конвертибилности не може да буде остварена у свим земљама у кратком року и да је наставак ранијих аранжмана из периода функционисања СЕВ-а немогућ, учинила је актуелним питање: како обезбедити систем плаћања, како направити привремене платне аранжмане за земље у транзицији.

Приватизација

Од приватизације се у постсоцијалистичким земљама очекивало много, не само да повећа ефикасност пословања већ и да створи услове за реконструисање привреде, што се није догодило. Страх од транзиције и свега што она собом доноси, па и од приватизације, има дубоке корене који потичу из хаотичних друштвених прилика у постсоцијалистичким земљама и аномалија система који је изгубио вредности бившег, а није стекао вредности и норме будућег друштва.

У теорији све више преовладава уверење да тржишна привреда није могућа уколико се не промени постојећа структура власништва, односно уколико се не изврши приватизација већег дела власнички неидентификованог државног капитала. Спорни су многи детаљи око начина, садржаја и динамике приватизације. У игри је широка лепеза потенцијалних модела, од крајње радикалних приступа корените и брзе приватизације, преко модела постепене, опрезне и дугорочне, социјално прихватљиве приватизације, до ултраетатистичког и институционално-фондовског, по-држављеног, егалитарнопопулистичког метода.

Проблем приватизације у земљама у транзицији има више димензија: економску, правну, социолошку, политичку. Приватизација је до сада у постсоцијалистичким земљама била преваходно политичко питање, а очекивало се да она да решење за излазак из структурне кризе и омогући стварање новог привредног амбијента. Процес приватизације на Истоку Европе је носио собом ризик обнове макроекономске неравнотеже, притиска политичких партија за преузимање великих државних предузећа, одбојности јавности због страха од губитка посла.

Закључна разматрања

Стратегијски, дугорочни циљ земаља у транзицији требало би да буде стабилан развитак под којим се подразумева социјално и еколошки оријентисан модел друштвених односа у који су укључене потребе будућих генерација.

Незапосленост, велики и растући број младих људи без посла и дугорочно незапослених, један је од најтежих проблема са којима се суочавају владе земаља у транзицији. Уместо да прекину неефикасну производњу, отпусте вишак радника и одговоре на тржишне сигнале на стандардан начин који максимизира профит, државна предузећа преферирају пораст цена, заштиту запослености и лобирају за државну помоћ и подршку.

Модернизација привреде се финансира сопственим капиталом предузећа, а не средствима из страних извора и домаће штедње. Раст сопствених средстава предузећа је резултат повећања продуктивности, спорог раста надница и цена. Фондови за инвестирање се попуњавају „принудном штедњом” и „одложеном тражњом” у земљи, јер су финансијске институције или неразвијене или без средстава.

Изгледа да систем у земљама у транзицији задуго може да остане у стању активности која је нижа од нормалне, и то без икакве упадљиве тенденције било у правцу обнове, било у правцу потпуног расула.

Главни мотив страних инвеститора да инвестирају у земље у транзицији јесте експлоатисање тржишних вишкова ових земаља и коришћење јефтине радне снаге и сировинских и енергетских извора. Изолација од светског тржишта лишила би земље у транзицији спољних импулса нужних за модернизацију и благотворног дејства иностране конкуренције. Селективно отварање према Западу, уз уважавање принципа реципроцитета, уз одговарајуће мере заштите домаћег тржишта, оставили би потребан простор домаћој производњи на домаћем тржишту.

ЛИТЕРАТУРА

1. Giffin, Phillip E., „Institutional development in a transition economy: the case of Poland”, *International journal of social economics*, Bradford, West Yorkshire, 7 - 1994.
2. Fontenay, Patrick (ed. et al.), (1995), „Western Europe in Transition the impact of the opening up of Eastern Europe and the former Soviet Union”, Banca d'Italia, Roma
3. Jackman, Richard, „The International Competitiveness of Industries in Bulgaria, Czechoslovakia, Hungaria and Poland”, *Oxford Economic Papers*, Volume 46, №2, april 1994.
4. Kotiba, Josef, „Czsek privatization players and winners”, Prague, 1994, Working paper series, Charles University.
5. Winiecki Jan „Polish mass privatization programme: the unloved child in a suspect family”, Paris, 1995.
6. Milanovic Branko, „Arye L. Hillman, (ed.), „The Transition from Socialism in Eastern Europe”, The World bank, Washington, 1992.
7. Winiecki, Jan, „The Transition of Post Soviet-Type Economies, Expected and Unexpected Developments”, Banca Nazionale Del Lavoro, Quartely Review, Rome, juni 1992.

Dr Gordana Milovanović

TRANSITION OF POSTSOCIALIST ECONOMIES: PROBLEMS, PROSPECTS

Summary

The topic of this article is economic transition in Eastern Europe from centrally planned to essentially market economies, and impact of the opening up to world trade and the reorienting of trade from East to West. In this paper, we take a new look of the macroeconomic implications of the transition process. The transition proces in countries of Central Europe seen to have passed a point of no return. Creation of the Central European Free Trade Area may be seen as a response to the slow proces of integration into the EU. Economic transformation process is going to take much longer and be much harder than at first realised.

